
**Rasprave,
Studije
i
Članci**

Dr. Zdravko Marić

REZULTATI ISTRAŽIVANJA UTVRĐENOG ILIRSKOG GRADA KOD OŠANIĆA BLIZU STOCA (1890. - 1978.)

II. DIO*

III. PLAN GRADA

Grad je imao tri prostorno vezana i funkcionalno ovisna dijela: *stambeni* dio na Grebenu iznad potoka Radimlja, utvrđenje iznad stambenog dijela - Gradinu i *gospodarski centar* na platou - Banjama. Naselju se, najvjerojatnije, prilazilo s Vidova polja, s ulaza potoka Radmilje u polje, kosom stazom dugom oko 400 m, prema plodnom platou ispod Milutinovića kuća na Ošanićima. Kosa staza na padini se završavala preko nekoliko stepenica u prolazu usječenom kroz niski krečnjački greben. Put prema Gradini nije uočljiv sve do krškog platoa iznad Milutinovića kuća. Tu započinje ravna cesta (dromos) široka skoro 3 metra, omeđena s obje strane širokim zidom od cijepanog kamenja. Cesta se kao strijela pruža pravo prema trgu ispred Gradskih vrata i Jugozapadne kule (T. 2), ali ne dopire do njega. Duga je oko 350 m.

1. *Stambeni dio grada.* Na Grebenu oko 150 m iznad potoka Radimlje nalaze se ostaci stambenog dijela grada, smještenog na Grebenu, uzbrdo, do blizine Utvrđenja i povezanog s Utvrđenjem stepeništem uz Sjeverozapadnu kulu. Na najnižem prostoru stambenog dijela grada nalaze se ostaci veće kule, veličine oko 12 x 12 m. Zbog dugotrajnog odronjavanja terena i erozija dobro su vidljive vertikalne prometnice (stepenice) usječene u stijenu

* Prvi dio ovoga rada objavljen je u godišnjaku *HERCEGOVINA*, 1 (9), Mostar, 1995., str. 43 - 94.

ili rađene od klesanih kamenih pravokutnih prizama. Do sada je otkrivena samo jedna horizontalna prometnica - ulica - ispod najnižih zgrada. Ona prati oblik terena pa zbog toga krivuda. Stalno je usječena u stijenu i proširena ubacivanjem šuta do kamene podzide na nižoj strani prometnice. Zgrade su stepenicama povezane međusobno i na manjim platoima bez građevina. Zgrade na Grebenu rasporedene su terasasto. Ostaci stambenih zgrada mogu se prepoznati na osnovi dviju paralelnih podzida, jedne više i jedne niže, građenih od većih oklesanih kamenih blokova. Gornja površina niže podzide bila je u istoj ravni s temeljem niže podzide. Za postavljanje zgrada korištene su šire ili uže prirodne terase. Prostor za izgradnju stambenih objekata proširivan je izgradnjom donje podzide i popunjavanjem šupljeg prostora okolnim kamenjem i zemljom. Do sada je registrirano petnaestak stambenih objekata s nižom i višom podzidom. Istražene su samo dvije stambene zgrade.

2. *Utvrđenje.* O Utvrđenju i pojedinim prostorima u njemu bilo je govora na više mjesta, pa je potrebno izložiti još neke podatke o funkciji toga objekta. U doba mira cisterna za vodu je služila stalnoj vojnoj straži i posjetiteljima Utvrđenja. U ratnim uvjetima, osim braniteljima Utvrđenja i grada, tu su se sklanjali i stanovnici naselja koji nisu napustili grad. Tada je voda iz cisterne služila svima, pa i domaćim životinjama, smještenim unutar zidina Utvrđenja. U Utvrđenju (T. 8) nije bilo stambenih objekata, pa ni pravnih skloništa od nevremena i od neprijateljskih "projektila" nije bilo. Ni Svetište (T. 3/5,6) nije imalo zidove ni krov. Zbog Svetišta i grobnice vladara (ako se tu nalazila) prostor unutar bedema bio je sveti prostor, u koji se u vrijeme mira ulazilo samo po određenim pravilima.

Obrana Utvrđenja bila je organizirana na svim stranama Utvrđenja, na kulama, bedemima i uz teško pristupačne ili nepristupačne provalije. Cikcak-zid i lučni zidovi ispred Kiklopskog zida i Sjeveroistočne kule (T. 8) služili su kao grudobrani braniteljima prve crte obrane (T. 7/1, T. 8).

3. *Gospodarski centar* (na Banjama). Na velikom krškom platou (T. 2, T. 3/1) između sela Ošanića i dvije strme padine prema Radimlju, sjeveroistočno i jugozapadno od Utvrđenja (Akropole), smješteni su ostaci zidova brojnih građevina, uglavnom nepravilna oblika. Veličina toga prostora s trgom iznosi oko 700 x 400 m. Uz ostatke zidova od kamenja *postoje samo prolazi, a ne postoje ulice*. Jedna prometnica na tom velikom prostoru je, ničim poremećena, ravna cesta (*dromos*), veza Akropole sa stazom prema Vidovu polju i dalje, prije svega, prema rijeci Neretvi i Jadranskom moru. Trg (T. 2, T. 3/1), veličine 124 x 98 m, bio je prvenstveno prostor za okupljanje većeg broja ljudi (*agora*), ali najvjerojatnije i tržnica za poljoprivredne i druge prehrambene proizvode.

Na Banjama ima malo arheološkog materijala. Uglavnom se tu nalaze fragmenti amfora i nešto crijepa, što svjedoči da se ljudi na tom prostoru, između zidova građevina i izvan njih, nisu duže ni češće zadržavali. Zbog

toga je vjerojatno da većina građevina nije bila pokrivena, već su to otvoreni ograđeni prostori, obori za stoku trajnog karaktera ili, pak, privremenog za potrebe stočnih sajмова i uopće za trgovinu stokom. Tu su se nalazila i privremena skladišta robe za prodaju, uglavnom poljoprivrednih proizvoda. Velika cisterna za vodu, veličine 15 x 11 m, dubine 5 m, služila je kao spremište za vodu i za stoku i za ljude. Nekim objektima, za sada, nije moguće odrediti funkcije jer niti jedan objekt nije istražen.

U blizini ruba platoa uz Milutinovića kuće u Ošanićima nalaze se ostaci treće, velike, cisterne za vodu, koja je služila skoro isključivo za opskrbu stoke, jer je udaljena od prostora na kojem su ljudi duže boravili.

IV. IME GRADA IZNAD OŠANIĆA

Svi suvremeni autori, koji su utvrđivali područja ilirskog plemena Daorsa, bezrezervno su Daorsima pripisali stolački kraj i područje današnjeg sela Ošanića, iznad kojega se nalaze ruševine utvrđenja i grada iz helenističkog perioda,³⁴ pa je sigurno da se naselje iznad Ošanića nalazilo unutar teritorija Daorsa.

Za utvrđivanje imena grada iznad Ošanića najvažniji su novčići s grčkim natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ (ΔΑΟΡΣΩΝ). Od 10 poznatih novčića za 5 se ne zna nalazište, 1 je pronađen u Naroni (Vid kod Metkovića),³⁵ a 4 su pronađena na području ruševina grada iznad Ošanića kod Stoca.³⁶

Podatke, značajne za utvrđivanje imena grada iznad Ošanića, izložiti ćemo kronološkim redom kako su bili objavljeni.

1. A. v. Sallet je 1885. objavio 1 novčić iz "Königlichen Münzcabinets in Berlin" s grčkim natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ i tada je napisao: "...Die Münzen der Stadt Daorsi in Illyrien... Vielleicht ist die autonome Prägung der Daorser mit den Typen des Genthuis unter seiner Regierung, vielleicht aber nach seiner Enthronung, als *selbständige Stadtprägung erfolgt*..."³⁷ A. v. Sallet je, kako vidimo, smatrao da su taj novčić iz Berlina, kao i otprije poznati, skoro istovjetni, novčić iz "Wiener Sammlung", bili novčići grada *Daorsi* za vrijeme vladavine Genthiusa ili poslije njegova obaranja s vlasti 168. godine pr.n.e.

2. J. v. Schlosser je 1893. objavio 2 takva novčića s natpisom, iz Beča, i samo napisao da su to novci plemena Daorsa.³⁸

3. J. Brunšmid je 1893. objavio 2 takva novčića s natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ i napisao da su to novci plemena Daorsa (plemenski novac).³⁹

4. K. Patsch je 1901. objavio najvažnije podatke o Daorsima (Daversima), pa i o njihovim novčićima. O tim novčićima C. Patsch je napisao: "...Von hervorragenden Interesse ist, dass die D. allein unter den dalmatinischen Stämmen eigenes Geld besaßen, Kupfermünzen mit dem Kopfe des Hermes auf dem Avers und der Aufschrift ΔΑΟΡΣΩΝ nebst einer Lembe

auf dem Revers; nach J. Brunšmid... wurden sie nach 168. J. v. Chr. geprägt...⁴⁰

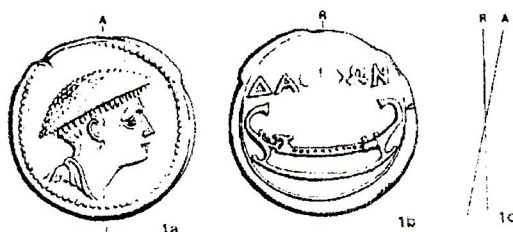
5. Godine 1914. K. Patsch je napisao da su Daorsi bili nastanjeni u današnjem stolačkom kotaru i da su u 2. stoljeću pr.n.e. kovali brončane novce s grčkim natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ. Gradinu iznad Ošanića kraj Stoca Patsch je pripisao Daorzima i smatrao da je ona bila akropola glavnog mjesta Daorza. Smatrao je da su daorski novac izrađivali Grci.⁴¹

6. D. Rendić-Miočević je pisao i o novčićima s natpisom Daorson. On je smatrao da možda *etnonim DAORSOI* ovdje i ne označava samo plemensku zajednicu u širem smislu već *plemensko središte, možda baš i samu ošaničku gradinu*, anonimnog antičkog imena, koja je u toj fazi daorsijske povijesti najvjerojatnije i izvršila tu ulogu.⁴²

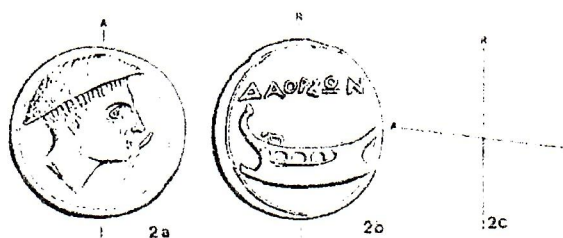
7. Đ. Basler je 1971. objavio prvi novčić s natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ s Ošanića. On je smatrao da ošaničku gradinu iz mnogo razloga smatramo glavnim gradom Daorsa, i da se u osnovi riječi ΔΑΟΡΣΩΝ možda nalaze i elementi imena grada u kojemu je kovan taj novac.⁴³

8. I. Marović je 1976., prigodom objavljivanja 2 novčića s natpisom ΔΑΟΡΣΩΝ i ΔΑΟΡΣΩΝ iz Arheološkog muzeja u Splitu a s nepoznatih nalazišta, napisao da su to novci ilirskog plemena Daorsa i da se za gradinu na Ošanićima pretpostavlja da je bila centar plemena Daorsa.⁴⁴

9. Autor je ovoga rada, prigodom objavljivanja 2 novčića s natpisima DAORSON, pronađena na području ruševina grada iznad Ošanića, taj grad uvjetno nazvao DAORS...⁴⁵ (Sl. 1,2)

Sl. 1.

Sl. 2.

10. *Autor je ovoga rada* 1976. objavio i četvrti daorski novčić (T. 16/1) s Ošanića, pronađen unutar Akropole,⁴⁶ i utvrdio da se grad zvao DAORSOI (?).

Veliki broj izljevenih i otisnutih metalnih, najviše brončanih, predmeta i kalupi s različitim i brojnim likovnim elementima vrhunskog umjetničkog dometa svjedoče o majstorima i umjetnicima najvišeg ranga u tom gradu, pa se može pretpostaviti da su i daorski novčići kovani tu, iznad Ošanića, gdje su pronađena 4 takva novčića.

Iz svega izloženog najvjerojatnija je pretpostavka da se *grad iznad Ošanića zvao DAORSOI*, te da je nosio puno ime plemena u prvom licu množine na grčkom jeziku jer je taj grad bio središte plemena Daorsa. Ovom mišljenju najbliži su stavovi A. v. Salletta i Đ. Baslera.

V. NOVAC STANOVNIKA GRADA DAORSOIA

Predmeti vrlo raznolikog podrijetla, pronađeni u ostacima toga grada, svjedoče o trgovačkom karakteru naselja, o središtu snažnog uvoza helenističkih, i nehelenističkih, sjevernijih centara, o razmjeni i prodaji proizvoda grada i njegove okolice. Trgovina izravnom robnom razmjenom je u zadnjim stoljećima pr.n.e. bila dopunjena ili zamijenjena upotrebom novca. Do sada je istražen mali dio gradskog područja (5-6%), a gradska nekropola, u kojoj se novčići pronalaze u velikom broju grobova, kao i u ostalim helenističkim grobovima, još nije pronađena. Zbog toga je nađeno relativno malo novca.

Do 1981. godine objavljeno je 39 novčića pronađenih na području toga grada, skoro isključivo na Grebenu sa stambenim objektima i na Akropoli.

Četiri brončana novčića s grčkim natpisom ΔΑΟΡΣΟΙ(Ω)Ν, pronađena na Akropoli i na Grebenu s ostacima stambenih zgrada (Sl. 1,2, T. 16/1), najznačajniji su među svima ovdje pronađenim novčićima jer su, kao i ostali daorski novčići, omogućili utvrđivanje najvjerojatnijeg imena toga heleniziranoga naselja i ukazali na veliko značenje brodova u životu Daorsa. Na 2 novčića grada DAORSOI predstavljeni su ratni brodovi, a na druga 2 trgovački brodovi.⁴⁷ Predstavljanje portreta uvijek istog mladog vladara svjedoči da je taj novac kovan kratkotrajno, samo u vrijeme vladavine predstavljenog vladara. Novčići su kovani na Ošanićima između 181. i 168. godine pr.n.e. ili nešto kasnije.⁴⁸ Mali broj daorskih novčića (10) s portretima istog mladog muškarca - kralja (?) - i s natpisom ΔΑΟΡΣΟΙ(Ω)Ν od kojih je svaki kovan različitim kalupima (po 1 kalup za avers i 1 kalup za revers novčića), možda svjedoči da se tim novcem služio samo vladar.

Glavno sredstvo novčanog plaćanja u gradu bio je novac ilirskog kralja Ballaiosia (T. 16/2-5), nepoznatog iz historijskih izvora, ali dobro poznatog po novčićima s njegovim imenom pronađenim na istočnoj obali Jadranskog mora i na raznim nalazištima Italije od sjevera (Aquila) do juga (Lokroi).⁴⁹ U Daorsoiu je pronađeno 28 brončanih novčića kralja Ballaiosia, 20 primjeraka rizonske varijante (T. 16/4,5), 2 primjerka barbarizirane rizonske varijante i 6 primjeraka pharoske varijante (T. 16/2,3). Ballaisov je novac kovan između 167. i 135. godine pr.n.e.⁵⁰

U Daorsoiu je pronađen još 1 brončani novčić grčkoga grada Anaktoriona (?) (T. 16/12), kovan između 350. i 250. godine pr.n.e., 1 srebrni novčić grada Korinta, kovan između 300. i 243. godine pr.n.e. (T. 16/9), 2 srebrna novčića grčke kolonije Dyrahiona (T. 16/7,8), kovana između 300. i 229. godine pr.n.e., 2 srebrna novčića grada Dyrahiona (T. 16/10,11), kovana između 229. i 100. godine pr.n.e., 1 brončani novčić Rimske Republike (T. 16/13), kovan između 264. i 168. godine pr.n.e. i 1 brončani novčić grčke kolonije Pharos (Stari Grad) na otoku Hvaru (T. 16/6), kovan između 219. i 168. godine pr.n.e.⁵¹

Od 167. godine⁵² Daorsi su bili u okviru Rimske Republike, a od 118. u rimskoj Provinciji Illyricum.⁵³ I pored ovisnosti Daorsa, pa i toga njihova grada, od rimske države se na Ošanićima rimski novac koristio rijetko, na što upućuje nalaz samo jednog novčića kovanog u Rimu (T. 16/13).

VI. ETNIČKA I PLEMENSKA PRIPADNOST STANOVNIKA GRADA DAORSOIA

Ošanići, i ostaci grada iznad toga sela, nalaze se na području plemena Daorsa, koji su, po mišljenju W. Tomascheka,⁵⁴ živjeli između rijeke Cetine na sjeverozapadu i gornjeg toga rijeke Trebišnjice na jugoistoku, a po mišljenju G. Alföldyja,⁵⁵ u početku Rimskog Carstva, samo na lijevoj strani donjeg toka rijeke Neretve. Svi suvremeni autori, koji su proučavali područje Daorsa, smatraju da je okolica Stoca bila dio daorskog plemenskog područja.⁵⁶ Velika područja na obje strane donjeg toka Neretve detaljno su rekognoscirana i na njima je otkriveno samo jedno moćno utvrđenje s naseljem iz zadnjih stoljeća pr.n.e., *ovo iznad Ošanića*. Taj podatak potkrepljuje mišljenja svih autora, koji su manje ili više proučavali Ošaniće, da se iznad Ošanića nalaze ruševine plemenskog centra Daorsa.⁵⁷ O tome svjedoče i 4 brončana novčića s natpisima ΔΑΟΡΣΟΝ i ΔΑΟΡΣΩΝ, pronađeni na području toga grada.

Zbog Hekatejevog podatka iz 5. stoljeća pr.n.e. da su "Darsiosi ethnos Thrakion"⁵⁸ postoje mišljenja da su Daorsi tračkog podrijetla,⁵⁹ ali prevladava mišljenje da su Daorsi bili Iliri, čak da su na donjoj Neretvi bili najsjevernije ilirsko pleme,⁶⁰ u zadnjim stoljećima pr.n.e., koje se našlo u

blizini barbarskih Delmata, velikog ratničkog panonskog plemena ili saveza panonskih plemena.⁶¹

Pregled svih arheoloških nalaza s Ošanića jednoznačno ukazuje na vrlo jake grčke utjecaje u materijalnoj i duhovnoj kulturi od nastanka Utvrđenja (oko 300. godine pr.n.e.) do prekida života u tom naselju (oko sredine 1. stoljeća pr.n.e.) i na potpun nedostatak rimskih kulturnih utjecaja. Daorsi su, kao i njihovo plemensko središte grad Daorsoi, od 167. godine pripadali rimskoj državi, pa je nepostojanje elemenata rimske kulture ovdje teško objasniti.

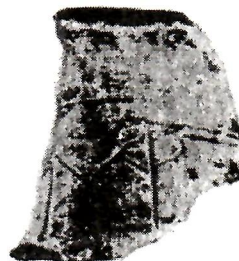
Nastanak i razvoj helenističkoga grada na prostoru postojećeg starijeg naselja plemena Daorsa u zadnjim stoljećima pr.n.e. nije bio moguć bez sudjelovanja Grka i njihove trajnije prisutnosti u tom naselju. O toj problematici je Đ. Basler pisao:⁶² "...Ošanićka gradina osnovana je nesumnjivo kao grčki emporij na istaknutom položaju prema Ilirima, s osnovnom funkcijom trgovačkog posrednika između proizvođača u unutrašnjosti zemlje i mediteranske trgovačke mreže. Njegovi osnivači se vremenom gube u moru svježeg ilirskog naroda iz okoline... Građani Ošanića (Grci) se stapaju sa pridošlim gospodarima (Daorsima) u neki *ilirogrčki* amalgam. Na pozornicu historije ovi građani nastupaju u II vijeku pr.n.e. kao *Daorzi*, koje istina *pribrajamo Ilirima*, no čija kultura pokazuje mnogo dodirnih točaka sa grčkom..."

Zaključci Đ. Baslera o malobrojnim grčkim doseljenicima koji su se ovdje stopili s ilirskom većinom izgledaju vjerojatni, kao što je vjerojatno da je malo grčko trgovište (emporion) potaklo stvaranje ilirskog plemenskog centra, grada Daorsoia, prilično udaljenog od nekog riječnog ili morskog pristaništa.

U tom su gradu živjeli i radili i grčki majstori i učitelji, vjerojatno i umjetnici, na što ukazuju visoki dometi u arhitekturi i minijaturnoj umjetnosti. Grčka slova otkrivena su na 69 grafita na fragmentima amfora (Sl. 3,4), zatim na obodima dviju brončanih posuda, na potiljku brončane kacige (Sl. 9) i na 4 brončana novčića (ΔΑΟΡΣΩ(Ω)Ν). Tako brojni grčki

Sl. 3.

Sl. 4.

natpisi dokazuju da je veliki dio stanovništva toga grada poznavao grčko pismo i grčki jezik. Znanje grčkog jezika omogućavalo je kontakte s domaćim Grcima, ali i s ostalim Grcima, što je bilo vrlo značajno za trgovinu, naročito onu za koju su bili potrebni brodovi.

Stanovnici grada Daorsoia bili su, većim dijelom, snažno helenizirani Daorsi, a manjim dijelom bili su, trajnije ili kraće naseljeni, Grci. Naselje (grad) bilo je maleno i imalo je malo stanovnika, pa je i kratkotrajnija prisutnost samo 2-3 grčke obitelji u naselju rezultiralo jačim utjecajima grčke kulture na stanovnike grada, pa i Daorsa u bližoj i daljoj okolici.

VII. PRIVREDA

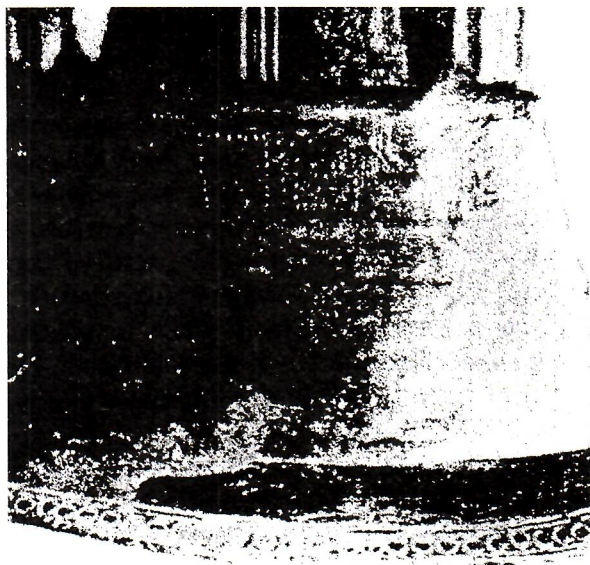
Zbog izuzetno male i manjkave istraženosti grada iznad Ošanića može se vrlo malo pisati s dozom sigurnosti o privredi. Veliki je nedostatak znanstvenih istraživanja nepostojanje geodetskog snimka kompletnog naselja. Zbog teške oskudice u financijskim sredstvima nisu vršena ni osnovna laboratorijska istraživanja: zoološko-osteološka, i pored velikih količina osteološkog životinjskog materijala, niti botanička, i pored dovoljne količine ugljena i zemlje s mnogo biljnih sjemenja i plodova. Raznovrsnost otkrivenog materijala ipak dozvoljava tvrdnju o postojanju nekih privrednih grana u gradu i njegovoj okolici.

1. *Građevinarstvo*. Svi građevinski objekti u stambenom dijelu grada u Utvrdenju i Gospodarskom centru rađeni su od kamena. Stepeništa su rađena od fino oklesanih prizmatičnih blokova ili su usječena u stijenu. Sve podzide rađene su od kamenih blokova, fino oklesanih na dodirnim površinama. Tako su rađeni i fasadni zidovi svih bedema i kula. Zidovi kula, cisterni, cikcak-zidovi, raznovrsne ograde u Gospodarskom centru (obori, skladišta i dr.) rađeni su od cijepanog kamena nepravilnih oblika. Većina velikih kamenih blokova sitno je oklesana samo na uglovima građevina i uz dodirne površine, a sve ostale vanjske površine su bunjaste (T. 7/5). Dijelovi blokova u bedemu ili unutrašnjosti Kiklopskog zida posve su neobrađeni. U Svetištu (?) u Akropoli cijeli je jedan zid fino, posve ravno, oklesan na 5 površina svakoga kamenog bloka. Iako je grad postojao najviše oko 250 godina, taj period i broj kamenih građevina zahtijevao je veći broj klesara od običnih do vrhunskih. K. Patsch je smatrao da su graditelji i klesari u tom gradu bili, po svoj prilici, Grci iz obližnje Narone (Vid kod Metkovića). Ta se pretpostavka može prihvatiti samo za velike građevinske akcije, ali ne i za zadovoljavanje stalnih potreba naselja koje je građeno skoro isključivo od kamena. Kamenje u Kiklopskom zidu, u kulama, u vratima, složeno je tzv. suhozidnom

tehnikom, bez vezivnog materijala. Dodirne površine kamenih blokova toliko su ravno oklesane da su kameni blokovi normalno ležali jedni na drugima ili se uklapali jedni u druge (T. 9/1,4). U Ratnoj cisterni, kao i u dvije stambene zgrade, zid je bio rađen od cijepanog kamenja i međusobno slijepljen ilovačom. Između cijepanog kamenja koje čini cikcak-zidove i lučne grudobrane (T. 8,8a) nalazi se obična zemlja s nešto sitnijeg kamenja, što je omogućavalo povećanje visine tih objekata.

Velike količine kamenja, prvenstveno velikih blokova, dopremane su iz kamenoloma udaljenog oko 1 km od Akropole, uzvodno uz Radimlju, uz samu provaliju prema potoku Radimlja. I danas se neki veliki kameni blokovi nalaze na površini platoa ili su još u udubljenju kamenoloma. U kamenolomu su na dva mjesta vidljive veće stepenice usječene u prirodnu stijenu. Na više stijena su vidljiva, vrlo jasno, udubljenja nastala zabijanjem širokih velikih klinova u stijenu radi razbijanja bloka prirodne stijene. Ta udubljenja podsjećaju na široke jednostavne sjekače kamena, a po obliku i veličini posve su identična brojnim udubljenjima gornjih dijelova nekih blokova vanjske fasade, kula i Kiklopskog zida, što svjedoči da su te kamene gromade isječene u kamenolomu i dopremljene do prostora za izgradnju Kiklopskog zida i kula. Kameniti blokovi su uz pomoć užadi bili podignuti na kršku visoravan iznad kamenoloma, zatim preko više drvenih oblica dokoturani do mjesta za gradnju. Finalna izrada tih blokova vršena je na mjestu izgradnje prema zahtjevima gradnje. Teško je odrediti kako je to veliko kamenje stavljeno u odgovarajući položaj u bedemima. Vjerojatno se to radilo pomoću uskih privremenih nasipa i kotrljanjem više većih oblica (trupaca) ispod kamenih blokova.

Troje, do sada otkrivenih, vrata na zidovima (Gradska vrata, Sjeveroistočna vrata, Mala vrata na Istočnom potpornom zidu) imala su po dvije drvene vratnice na vanjskoj strani bedema, a na unutarnjoj strani vrata nisu imala vratnice. Vrata su bila drvena, snažno ojačana drvenim gredama i dugim željeznim čavlima (T. 15/3,8,11-13). S unutarnje strane, poprečnim gredama, dvije vratnice jednih vrata bile su učvršćivane i zatvarane (T. 12/1,2, T. 15/3). Vjerojatno su sva troja vrata imala željezne brave s ključevima, kao što su imala Mala vrata na Istočnom potpornom zidu (T. 15/1,2,6). Gornje plohe (sve 3) kula bile su poravnate u horizontalu. Jugozapadna i Sjeveroistočna kula su preko najvišeg dijela Kiklopskog zida s grudobranom bile horizontalno povezane u jedan sustav obrane na koji su se nadovezivali kosi Sjeverni bedem i Sjeveroistočna kula. Gornja ploha (hodna) svake kule bila je uokvirena zupčastim zidovima - grudobranima za branitelje s kula.

Sl. 9.

U sustavu obrane Akropole veliku su ulogu imala dvojna vrata, jedna uz Jugozapadnu a druga uz Sjeveroistočnu kulu, jer su strijelci (branitelji prilaza zidinama) mogli napustiti prvu crtu obrane, cikcak-zidove i lučne grudobrance, i kroz vrata proći u unutrašnjost Utvrđenja i na Kiklopski zid. Iskopavanja uz unutarnju fasadu bedema Kiklopskog zida bila su na samom početku obustavljena jer je taj dio zida teško oštećen snažnom vatrom pa su dijelovi kamenja sami od sebe otpadali iz blokova. To svjedoči da je uz unutarnju fasadu Kiklopskog zida postojala široka nadstrešnica koja je u ratu spaljena. U miru je štitila stražare od atmosferilija. Sigurno je da je uz unutarnju stranu Kiklopskog zida postojalo stepenište, po kojem se moglo popeti na najviši dio Kiklopskog zida s grudobranom, ali iskopavanja nisu dosegla to stepenište. Drvenim nadstrešnicama je bilo natkriveno i gradsko šetalište (T. 8,8a). Sloj ugljena i pepela, debeo oko 15 cm, otkriven na dnu Ratne cisterne (T. 8,8a) svjedoči da je bila natkrivena drvenim gredama i u ratu spaljena. Stambene zgrade na Grebenu ispod Akropole bile su, pretežno, prekrivene drvenim pločicama (šindrom) a manje keramičkim crijepom, na što ukazuje relativno malo fragmenata keramičkog crijepa. O vratima i prozorima u tim zgradama (za stanovanje) za sada nemamo nikakvih podataka.

Kovački pribor (klijesta, čekići, turpije, sjekači za metal i dr.) i stolarski alati (testere, čekići, tesle i dr.) svakako su se najčešće upotrebljavali pri gradnji manjih građevina (za stanovanje i dr.).

2. *Pomorska i riječna trgovina.* O značaju brodova, prikazanih na novčićima kovanim u gradu Daorsoiu (Sl. 1,2) mora se raspravljati zajedno sa značajem daorskih brodova za sve Daorse, za susjedna plemena i za stanovnike raznih naselja manje ili više udaljenih od daorskog područja.

O daorskim brodovima je nedavno, dosta iscrpno, pisao *M. Kozličić*, školovani pomorski časnik, pa je dovoljno da prenesemo što je pisao o daorskim brodovima i Daorsima kao trgovcima.

U radu "Prikazi brodova na novcu plemena Daorsa" *M. Kozličić* je napisao i sljedeće:⁶³ "...Korijene brodarstva iz kojih će ponići i brodovi Daorsa, kao i onih koji se nalaze na novčićima južnoilirskih kovnica, treba tražiti u donjem toku rijeke Neretve i u Neretvanskom kanalu. Svi daorski brodovi su bili drvene konstrukcije. Oni su bili ratni (Sl. 1), dugački 15 m, i trgovački (Sl. 2) dugački 10-15 m. Brzina im je bila 15-16 km na sat.

Unutar neretvanskog puta, živeći prvenstveno od trgovine koja se tu razvijala, razvijalo se i jačalo pleme Daorsa. S obzirom da im je trgovina predstavljala osnovni izvor materijalnih dobara, sasvim je logično u tome vidjeti i vrlo veliki značaj brodova, i to onih brodova koji su iz šireg Neretvanskog kanala ili pak sa ušća Neretve vozili robu do određenih točaka. Grčki brodovi su, naime, dovozili svoju robu samo na nekoliko točaka šireg Neretvanskog kanala i u plovnom dijelu rijeke Neretve. Oni sa svojim brodovima nisu mogli tu robu rasturiti do svih manjih potrošačkih centara, jedino zbog veličine brodova koji nisu mogli svagdje pristati, a više zbog nesigurnosti plovljenja usljed slabog poznavanja naše obale. Pored svega toga tu su još bili Liburni i južnoilirski plemena sa svojim uvijek prisutnim i potenciranim gusarskim nakanama. U tom kontekstu promatrani brodovi Daorsa legitimišu se kao prevoznici roba u širem rejonu Neretvanskog kanala.

Ti brodovi su bili, dakle, oni koji su odvozili robu na poznata trgovišta, kao što je Narona. Vrlo je vjerovatno da su plovili i do Epidaura (Cavtata), Farosa (Stari Grad na otoku Hvaru), a možda i do faktorijske u Splitskom bazenu. Roba im je bila dvojakog porijekla: roba autohtonog porijekla (poljoprivredni, stočarski proizvodi i sl.) iz unutrašnjosti Balkana koja je bila potrebna ne samo Grcima iz matične Grčke već i kolonijama i faktorijama na našoj obali. Pored ove, tu je bila i grčka, ili općenito importirana, roba koja se u prvo vrijeme raznosila i putem trampe, a kasnije robnonovčanom razmjenom, doturala do zainteresiranih. U akvatoriju su postojale i manje trgovačke točke koje su, u stvari, uvijek tražile vrlo velike količine razne robe. Tu su im robu mogli doturiti Daorsi jer su im brodovi bili, za antičke prilike, srednje veličine s gazom od oko 1,5 metara, pa su mogli pristati na svakom mjestu, tj. tamo gdje je to bilo potrebno. Daorski brodovi nisu dovozili samo grčku, italisku ili neku drugu importiranu robu u ta mala trgovišta. Odatle su odvozili domaću robu sa namjerom da sa njom trguju s onima koji su doturali importiranu robu do većih pomorsko-trgovačkih centara.

Prema tome, brodovi Daorsa su bili ti koji su neposredno omogućavali, na direktan način, sitniju trgovinu, i bili najunosniji vid trgovanja. Istovremeno, sitnijom trgovinom obezbjeđivali su i krupniju jer su trampom ili novcem dolazili na manjim trgovištima do robe za koju su bili zainteresirani prekomorski, ali i domaći trgovci, kao što su: žitarice, maslinovo ulje, vino, drvo za gradnju brodova i sl.

To znači da su Daorsi morali imati ne jedan već dva tipa broda: trgovački i ratni, na što ukazuju i likovni prikazi na njihovom novcu (Sl. 1,2). Uloga trgovačkih brodova sasvim je jasna i nije je potrebno više razmatrati nego što je učinjeno. Uloga ratnih brodova je opet, usko povezana za pojavu trgovačkih brodova, te za trgovačke riječne i pomorske operacije. Te je operacije trebalo obezbijediti pa su bili potrebni ratni brodovi koji bi ih snagom oružja mogli obezbijediti.

Daorsi se, najvjerovatnije, na moru nisu sukobljavali sa južnoilirskim plemenima ili Liburnima, pa im za takve bitke nisu bili potrebni ratni brodovi.

To je općenito nemirno doba, puno raznih previranja, smjenjivanja talasokracija i sl. To je, od onih koji su trgovali i u trgovini vidjeli osnovni vid privređivanja, zahtijevalo da budu u stanju tu trgovinu i odbraniti, braneći svoj uži interesni akvatorij. Za to je bio potreban odgovarajući instrument - za rijeku i more: ratni brod..."

Trgovački put dolinom Neretve je, naime, zasigurno najstariji i najvažniji takve vrste na cijelom srednjem i južnom dijelu istočnog Jadrana. O tome svjedoči, npr., pojava mikenske keramike na Debelom brdu u Sarajevu.⁶⁴ Sav arheološki materijal s Ošanića govori također u prilog izuzetnoj frekventnosti toga puta i njegove povezanosti kako s italском obalom tako i u matičnoj Grčkoj, a po svoj prilici i s drugima unutar Mediterana, što svjedoči i sav arheološki materijal donjoneretvanskog akvatorija.

Daorski niti neki tuđi brodovi nisu mogli proći kroz uski kanjon rijeke Bregave ispod sela Borojevića, pa grad Daorsoi vodenim putem nije mogao biti povezan s donjim, plovnim, dijelom rijeke Neretve. Luka, zapravo pretovarni centar, na Neretvi bio je u Tasovčićima kod Čapljine, gdje se oko 100. godine pr.n.e. razvila rimska kolonija.⁶⁵ Isto tako, kopnenim putem grad Daorsoi bio je povezan s Neumom, jadranskom lukom u Neretljanskom kanalu, u koju su mogli pristati i veći brodovi od daorskih.⁶⁶

Daorsko brodogradilište i gradilište većih i manjih čamaca u vrijeme postojanja grada Daorsoia, i ranije, postojalo je, najvjerojatnije, u Tasovčićima kod Čapljine. Naime, dotle i malo uzvodno je Neretva plovna i odatle se niz Neretvu prostiru plodne šire površine na kojima je raslo visoko i jako drveće potrebno za izgradnju brodova.

3. *Kopnena trgovina.* Grad Daorsoi, kao jedino gradsko središte priobalnog područja između rijeke Cetine na sjeverozapadu i rijeke Trebišnjice na jugoistoku, i kao plemenski centar trgovački usmjerenog plemena Daorsa, očigledno je imao vrlo značajnu ulogu u trgovini u donjoj Neretvi i njoj susjednim područjima na kopnu i moru. O tome je bilo govora u prethodnom odlomku. Upravni centar dobro organiziranog teritorija plemena s trgovačkom i ratnom mornaricom bio je i mjesto odakle se upravljalo brodovima, pa i pomorskom, riječnom, kopneno-riječnom i kopnenom trgovinom. Velika korisna nosivost daorskih brodova (15-18 tona) i, sigurno, veći broj brodova bili su moćni oslonac cjelokupne trgovine, pogotovo što je brodovima dopremana i otpremana trgovačka roba iz i u udaljena mediteranska područja, o čemu dovoljno svjedoči podrijetlo arheoloških objekata pronađenih na Ošanićima.

Na brojnim, nama nepoznatim, pristaništima istovarivala se razna uvozna, helenistička, roba, a utovarivala se roba potrebna bližim i daljim helenističkim naseljima, kao što su prehrambeni proizvodi, sitna stoka, osušene kože stoke i divljači, ulovljena divljač, razni proizvodi iz unutrašnjosti, željezna i druga ruda, dopremljena iz unutrašnjosti sjeverozapadnoga Balkana. Za Tasovčiće na rijeci Neretvi kod Čapljine, i za Neum na Jadranskom moru, blizu Stoca i Ošanića, možemo biti sigurni da su na

ovom području bili glavna pristaništa do kojih se kopnenim putem dopremala i iz kojih se otpremala trgovačka roba u svim smjerovima kojima su se mogli kretati natovareni konji, magarci, pa i ljudi.

Grad Daorsoi bio je najveće trgovište na vrlo velikom području. Na lokalitetu Banje, krškom platou iznad okuke potoka Radimlje, nalazio se veliki trg (agora) za sastajalište ljudi, ali i za sitnu trgovinu, te mnogobrojne nepokrivene kamene ograde nepravilnih oblika - dugotrajniji ili povremeni obori za stoku i skladišta raznih roba, za obične i tržišne dane.

Tu, u Gospodarskom centru grada, pakirani su i otpremani tovari robe za kopnene transporte duboko u unutrašnjost i do prvih luka na rijeci Neretvi i na moru, odakle su je brodovi transportirali dalje, do krajnjih odredišta. Za potrebe toga naselja, ali i za potrebe naselja na širim prostranstvima, u Centar je dopremana i željezna ruda iz bosanskih nalazišta, najbližih rudnika željezne rude, potrebna stanovnicima velikih krških područja bez željezne rude. Mnogobrojni komadi željezne troske, pronađeni na raznim dijelovima naselja, svjedoče o prerađivanju - topljenju željezne rude u sirovo željezo. Fragmenti amfora za vino (T. 14/1-3,8,9) raznog podrijetla kazuju o uvozu amfora na ovo područje, gdje su prodavane gradskim i ostalim vinogradarima. Ogroman broj fragmenata gnathia keramike (T. 4/5,6,8-10, T. 5/1-3,5-9, T. 6/1-8) dopremljene iz Apulije u južnoj Italiji, dijelovi su brojnog posuđa tipa gnathia koje su bile vrlo omiljene u velikom broju helenističkih naselja, pa i u ovom. Za potrebe stanovnika grada i njegove okolice proizvodili su se juvelirski proizvodi (T. 20/2,9,13, T. 21/4,8,9,12,15), otisnute srebrne i brončane (T. 10/1,2, T. 17-19) reljefne pločice, minijturni odljevi reljefnog oblika i religijskog značenja (T. 17-19, T. 20/1,5-8,10,14). Velika većina tih proizvoda iz radionica ovoga grada prodavana je i po naseljima vrlo udaljenim od Ošanića, jer se uvijek radilo o malim i laganim objektima, jednostavnim za transport u vrlo udaljene krajeve.

Vrlo vrijedni objekti malih dimenzija, kao što su zlatni prsten (T. 4/1), brončana kutijica za nakit (T. 20/11), zlatna pločica kao dio narukvice (T. 12/3), srebrni grčki novci (T. 16/7-11) i sl., dospijevali su raznim kopnenim i vodenim putovima do Ošanića iz vrlo udaljenih centara proizvodnje.

Analogije za oblike i ornamente željeznih kopalja, predstavljenih na T. 13/3 (650-450. godine pr.n.e.) i na T. 13/1 (425-375. godine pr.n.e.), postoje samo u Sanskom Mostu i u Donjoj dolini u sjeverozapadnoj Bosni, pa moramo pretpostaviti da su u Ošaniće ta koplja importirana s tih područja.

4. *Obrada metala.* Nalazi iz depoa dokazuju postojanje više zanatskih aktivnosti, prema tome i postojanje različitih zanatskih radionica. Već je

utvrđeno višestoljetno topljenje željeza iz željeznih ruda i obrada sirovog željeza. O procesima proizvodnje drugih metala, čak ni bronce, ne postoje nikakvi dokazi. Čak se može tvrditi da su brončani predmeti, uzdužni bakreni listovi između čeličnih listova u nekim čekićima (T. 22/17,18), reljefne srebrne pločice (T. 20/2), srebrne fibule (T. 21/1) i srebrne perle (T. 21/6) izrađeni iz neobrađenih metalnih šipki, ploča, pločica, žica i dr.

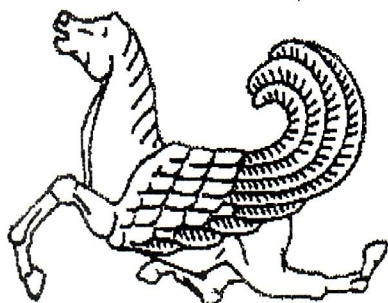
O kovačkoj proizvodnji dovoljno svjedoče nalazi velikog kvadratičnog nakovnja (T. 22/15), brojna kovačka kliješta (T. 23/8), brojni čekići (T. 17-20), brojne turpije (T. 23/11), brojne punce (T. 22/11,12), dlijeta (T. 23/3,4,7), sjekači za metal (T. 23/5), testere (T. 23/6), velike klampfe (spone) za spajanje drvenih greda, spatule (T. 6/19), trnokopi (T. 23/9) i svi željezni dijelovi vrata (T. 12/1,2, T. 15/1-13). U kovačkim radionicama izlijevale su se i željezne i brončane žice u masivnim pravokutnim pločama (T. 23/2) i oblikovali se profili neohladenih žica u stezačima za izvlačenje žica (T. 23/1). Obične noževe (T. 6/18) i razna željezna oružja svuda su proizvodili kovači, pa i ovdje.

Pretpostavljamo da su u zajedničkim radionicama radili majstori raznih struka, pa je vjerojatno da su majstori za *izradu posuda*, naročito brončanih, radili zajedno s kovačima, uz pomoć svojih oruda - koljenastog nakovnja (T. 22/13), šiljastih nakovanja različitih veličina (T. 22/14), širokih (T. 23/5) i uskih (T. 23/7) sjekača za metal, probojaca (T. 22/21), nekih čekića (T. 22/17,18), puncu (T. 22/11,12) i šestara (T. 22/6).

Teško je utvrditi kako su razdvajane ili izmiješane bile zanatske radionice različitih smjerova obrade metala, ali je sigurno da su *bravari* (T. 15/1,2,6) bili ljudi specijalizirani prvenstveno za brave, bez obzira na to u kojoj su radionici radili.

5. *Umjetnički zanati*. U gradu Daorsoiu bili su izuzetno razvijeni umjetnički zanati, čije postojanje, na ovom stupnju istraženosti grada, ne možemo dovoljno objasniti, pogotovo ne vrhunske umjetničke domete brojnih, prije svega sitnih, objekata proizvedenih na željeznim kalupima za izradu velikog broja potpuno istovjetnih objekata. Nema sumnje da je većina objekata s umjetničkim osobinama proizvedena ovdje, ali vjerojatno modele za izradu kalupa nisu radili domaći umjetnici već strani, najistaknutiji umjetnici helenističkoga doba, u svom stalnom prebivalištu ili ovdje, gdje su bili pozvani da za potrebe grada Daorsoia izrade modele i kalupe (T. 17-19, T. 20/3,12) originalna vrhunska djela helenističke umjetnosti, za masovnu proizvodnju brončanih (T. 10/1,2), srebrnih (T. 20/2) umjetničkih pločica, ili masivnih izljevenih (T. 20/1,7,8,10) i šupljih pločastih minijaturnih likova.

U prvoj fazi rada umjetnici su izrađivali crteže koji su kasnije reproducirani u reljefe na malim mramornim pločama. Sastavljanjem umjetnički obrađenih kamenih ploča u oblik šuplje prizme (poput kutija) bilo je omogućeno izlijevanje prizmatičnih brončanih kalupa (T. 17-19) potrebnih za zanatsko izlijevanje brončanih polovina likova (T. 20/1,5-8,10), dijelova kompliciranijih likova (Pegazi, hipokampi), ili otiskivanje pločica s

Sl. 5.

Rekonstrukcija izgleda Pegasosa s kalupa br. 1 (T. 24), elementi br. 15a,b, 14a,b, 27a,b

Sl. 6.

Rekonstrukcija izgleda većeg grifona s kalupa br. 1 (T. 24), elementi br. 6a,b, 11a,b, 30a,b

nekim likovima na kalupima (portreti Dyonisosa, Heliosa, Muza, lavlja maska) predstavljenim na T. 17/1, T. 18/2, T. 19.

Za otiskivanje ornamentiranih ploča i pločica (T. 10/1,2 T. 20/2) izrađivali su umjetnici reljefe u mekšem kamenu (mramoru?) iz kojeg su izlijevane masivne brončane podloge za otiskivanje pločica (kao T. 20/3,12). U procesu proizvodnje veliku su ulogu imale *omekšane ploče olova* preko kojih su, snažnim udarcima, prenesena umjetnička djela na glatke ploče s masivnih brončanih kalupa (T. 17-19), pa su tako nastajale reljefne brončane, srebrne i zlatne (?) pločice. Omekšano olovo se nalazilo ispod ili iznad metalnih ploča. Upotrebu olova u zanatstvu Daorsoia, za sada, možemo dokazati samo s olovnim završecima (udarnim dijelovima) više čekića (T. 22/17,18).

Sl. 7.

Stotine sitnih umjetnikovih ureza u kamenu originalu vidljivi su na površini brončanog kalupa br. 1 (T. 24/3) oko predodžbe lavlje maske na sl. 7, veće 8 puta od predodžbe te iste maske na kalupu br. 1 (T. 17/1).

Ti su urezi izvedeni minijaturnim dljetima uz pomoć povećala. Tri identične pojasne ploče (T. 10/1,2) radene su također na osnovi originalnih plastičnih predodžbi izrađenih na kamenoj (mramornoj) ploči na kojoj je bio izliven brončani kalup za štancovanje tih i takvih ploča.

Četiri srebrne pločice (T. 20/2) otisnute na plastičnom brončanom kalupu predstavljenom na T. 20/3, zatim 45 dekorativnih elemenata na kalupu br. 1 i 87 dekorativnih elemenata na kalupu br. 2 (T. 25), čiji odljevi ili pločice nisu pronađeni niti u jednom primjerku, dosta brojne polovice minijature ljudskih i životinjskih likova (T. 20/1,5-8,10,14), te puni brončani kalup s likom lavlje glave (T. 20/12) bez ikakvih analogija na prizmatičnim brončanim kalupima br. 1 i 2 (T. 17-19), dovoljno su brojni elementi umjetničkog zanatstva koji dokazuju da su u tom naselju figurice i pločice s minijaturnim umjetničkim elementima bile izuzetno omiljene, i da su se tu proizvodile i za izvoz u okolna područja i u razna daleka područja, prije svega u područja pod snažnim grčkim utjecajima, jer su pretežno zastupljeni likovni elementi grčke religije.

O postojanju juvelirskog zanata u tom gradu svjedoče i juvelirska vaga (T. 22/1-5), juvelirski nakovnji (T. 22/8-10) i komodici raznobojnog kamenja, amorfni oblika, ili dovršenog oblika kamena za prsten (T. 21/15).

Prizmatični brončani kalupi s takvom namjenom (T. 17-19) i tim predodžbama visokog umjetničkog dometa, do sada, nisu pronađeni niti igdje opisani.

6. *Ostale privredne aktivnosti.* Analiza funkcija objekata iz depoa jasno ukazuje na određene proizvodne djelatnosti stanovnika toga naselja. Brojna izdužena udubljena lučnog presjeka na bočnim stranama kalupa br. 1 i 2, najvjerojatnije, služila su za iskucavanje žica potrebnih za izradu prstenja raznih širina i debljina. Tesle (T. 23/9), razne noževe i druga oruđa za obradu drveta proizvodili su domaći kovači. Za brojne građevine bili su potrebni i drveni građevinski elementi (grede, letve i dr.), a za razne prostorije i različit namještaj. O obradi drveta najbolje svjedoče brojne željezne testere pronađene u depou (T. 23/6). Izuzetno pogodna klima i dobra zemlja u Vidovu polju i po pojedinim površinama na brežuljcima bili su preduvjeti za proizvodnju prvoklasnih sorti grožđa, povrća i voća. O obradi zemlje svjedoče dosta brojni i različiti trnokopi i motike raznih veličina pronađeni u depou i na Grebenu ispod stambenih zgrada. U brzoj rijeci Bregavi, bogatoj ribom, lovila se riba, što potvrđuje veći broj brončanih udica (T. 13/19). U lovu razne divljači stanovnici ovoga grada koristili su se strelicama (T. 6/12) i kopljima (T. 13/1-4), oružjem potrebnim prvenstveno za borbu protiv neprijatelja.

Na raznim dijelovima naselja pronađene su brojne životinjske kosti, koje nisu osteološki obrađene, pa nije moguće odrediti koje su se domaće životinje tu uzgajale niti koja je divljač živjela u okolici grada.

Stanovnici grada Daorsoia, skoro isključivo trgovci i zanatlije, nisu imali potrebe za intenzivnijom obradom zemlje i bavljenjem intenzivnim stočarstvom, čime se bavilo stanovništvo u okolici. Zbog toga je ishrana gradskog stanovništva bila prilično ovisna o trgovinskoj razmjeni i prodaji robe kojom su stanovnici grada trgovali.

Na maloj visoravni ispod izduženog sela Ošanića postoji nekoliko nalazišta gline, koje ima i u Vidovu polju. Zbog toga je sigurno da se ta zemlja, neophodna za proizvodnju posuda, koristila i u keramičarskim radionicama u gradu. Veliki broj fragmenata amfora za vino, ovdje, u vinogradarskom kraju, ukazuje na mogućnost proizvodnje amfora u tom gradu ili u radionicama u bližoj okolici.

VIII. LIKOVNA UMJETNOST

U ruševinama grada Daorsoia pronađeno je dosta objekata u čijem su oblikovanju sudjelovali i umjetnici. Ovdje su zastupljene, za sada, samo dvije vrste umjetnosti: slikarstvo na gnathia posudama, uvezenim iz Apulije u južnoj Italiji, i minijatura plastika (puna plastika i reljefi), nastala i

izrađivana u tom gradu. Plastika, s tim i takvim dekorativnim elementima vrhunskog dometa, *karakteristična je samo za ovaj grad* (naselje) helenističkog i heleniziranog svijeta.

Neki objekti mogu se ipak uvrstiti u tzv. "čistu umjetnost". To su 4 fragmenta statue božanstva (?) u prirodnoj veličini (najniži dijelovi nabora hitona, dio prsta s noktom - Sl. 8 - i dio lakta) i crveni skarabej na zlatnom prstenu (T. 4/1), jer su rađeni samo u jednom primjerku.

Sl. 8.

Sve su slike na gnathia posudama (T. 5/1,3,6,9, T. 6/1-8) i na bradavičastim kantharosima (T. 5/4) oslikane istom tehnikom, najvjerojatnije, samo jedanput. Niti jedna slika na posudama nije visokog umjetničkog dometa, pa se cjelokupno slikarstvo na ošaničkim posudama može uvrstiti u prosječna djela primijenjene umjetnosti. O slikarstvu na gnathia posudama objavljeno je mnogo radova, pa o njemu na ovom mjestu nije potrebno mnogo pisati.

Minijatura brončana plastika, rađena u velikom broju na kalupima br. 1 i 2 (T. 17-19, T. 24,25) nije pronađena niti u jednom primjerku. Ostala minijatura brončana plastika, rađena u nepoznatim kalupima (T. 20/1,5-8,10,12,14), te brončane (T. 10/1,2) i srebrne (T. 20/2) reljefno ukrašene ploče i pločice samo su malen dio istovjetnih objekata izrađenih na istim kalupima. Sva plitka udubljenja, bez odgovarajućih udubljenja za suprotnu stranu lika, na kalupima br. 1 i 2 (T. 17-19, T. 24,25) služila su za otiskivanje većeg broja *reljefnih metalnih pločica* (dvostruki friz na bočnoj strani, bog Dionisos u sjedećem položaju, zvijezda i glave dviju Muza, 2 portreta boga Dyonisosa, lavlja maska, grane s listovima, rozete i simbolično prikazane ženske genitalije, na kalupu br. 1; zatim lik božice Afrodite s velikim srcem uz desno rame, božice Smrti s krilima, portret boga Heliosa, graničica s lišćem, četiri para kratkih krila, simbolično predstavljanje ženske genitalije, i svi gornji dijelovi zmijskih glava, na kalupu br. 2 - T. 25). O proizvodnji istovjetnih reljefa na metalnim pločicama najjasnije svjedoče 3 istovjetne reljefne pojasne ploče (T. 10/1,2) i 4 istovjetne srebrne pločice (T. 20/2) s reljefom prednjeg dijela glave mlade žene otisnutim na brončanom kalupu na T. 20/3.

Udubljenja za izlivanje lijeve i desne strane minijturnih likova mitoloških bića na kalupima (grifoni, delfini, Pegazi, Sfinga, golub, božica Nika, prednji dio male ptice) i pronađene prednje polovice božice Afrodite bez ruku (T. 20/1) i stražnje polovice glave Kore (Kariatide) predstavljene na T. 20/8, upućuju nas da su takve dvije polovice (slijepljene - zaletovane) činile cjelinu određene figurice. Spajanje polovica minijturnih brončanih likova izvodilo se pomoću srebrnih žica (pronađena su 4 smotuljka srebrne žice) i letkolma (T. 23/10).

Od ostalih objekata s umjetničkim dekoracijama najznačajnije je brončano vjedro (T. 21/11) s *urezanim crtežima* pletera i velikog srca, poznato s brojnih nalazišta.

U likovnu umjetnost ubrajamo i *reljefe na svim daorskim novčićima* (Sl. 1,2, T. 16/1). Reljefi svakog daorskog novčića u nekim detaljima se razlikuju od drugih, što znači da su za svaki novčić bili izrađeni posebni, nešto drugačiji modeli, na osnovi kojih su izrađena duguljasta valjkasta oruda (s reljefom na donjoj strani) za odvojeno štancovanje svakog aversa i reversa tih novčića. Modele za izradu novčića radili su domaći umjetnici, a sve ostale poslove u izradi novčića obavljali su domaći majstori.

Veliki broj metalnih minijturnih figurica⁶⁷ i štancovanje reljefnih pločica, kao i kalupi, ukazuju na potrebe velikog broja ljudi da se takvim objektima koriste u vjerske svrhe i kao ukrasnim predmetima, prije svega u kućama. Za sada je ta pojava i takav običaj poznat samo u gradu Daorsoiu, odakle se sigurno širio po cijelom daorskom području i ostalim područjima u blizini donjeg toka Neretve.

Na prednjoj strani kalupa br. 1 (T. 24) su grifoni (T. 17/1,2, T. 24/c,d,f) predstavljeni s krijestom na gornjem dijelu glave i na vratu, a na reljefnim pojasnim pločama (T. 10/1,2) s krijestama i s rogovima. Osim tu, grifoni nigdje nisu predstavljeni s krijestama, pa je ta pojava specifičnost lokalne daorske umjetnosti.

Likovna umjetnost grada Daorsoia, centra ilirskog plemena Daorsa, a vjerojatno i cijeloga donjoneretvanskog teritorija, bila je dio helenističke umjetnosti koji je, radi domaćih potreba, tu umjetnost obogaćivao.

IX. GRČKO PISMO

Brojni objekti s grčkim slovima i natpisima dokazuju da su mnogi stanovnici grada Daorsoia osim domaćeg ilirskog jezika poznavali i grčki jezik, pa i grčko pismo. O snažnim grčkim utjecajima na to naselje govori gotovo sva materijalna kultura iz zadnjih stoljeća pr.n.e., a najsnažnije grčko pismo koje je poznavao veliki broj stanovnika naselja. Bez posebnog traganja za grafitima na Ošanićima je pronađeno 68 fragmenata amfora s većim urezanim grčkim slovima (2-4 slova, vrlo često u ligaturi, što potvrđuju i grafiti na fragmentima amfora predstavljeni na Sl. 3,4).

B. Marijan tvrdi da je na krškom platou (Banjama) u blizini kula i Kiklopskog zida našao jedan fragment amfore sa sitnim urezanim grčkim slovima DAORSON. Na jednom fragmentu amfore napisano je nekoliko slova crvenom bojom. Grčka slova na fragmentima amfora predstavljaju, uglavnom, početna slova imena vlasnika amfora, ali vjerojatno označavaju i početna slova običnih riječi. Taj bogati jezični materijal bio je pripremljen za tisak, ali nije objavljen. Grafiti nisu dešifrirani te ne znamo ni kojem jeziku pripadaju. Možda će se u njima otkriti nepoznata ilirska imena, ili bar neke ilirske riječi.⁶⁸

Na fragmentu proširene površine oboda jedne brončane zdjelaste posude nalaze se punktirana slova YE, kratica o kojoj ne možemo ništa reći kojoj riječi pripada. Na potiljku brončane kacige (T. 12/6, Sl. 5) ispunktirana su slova ΠΙΙ, kratica ilirskog imena Pinnes, vjerojatno najranijeg vlasnika iz kronološkog niza vlasnika kacige.

Na brončanim predmetima s Ošanića najveći broj slova, u sklopu uvijek iste riječi, nalazi se na 4 pronađena daorska novčića. Natpisi ΔΑΟΡΣΩΝ i ΔΑΟΡΣΩΝ označavaju genitiv množine riječi DAORSOI, koja je, vjerojatno, bila ime grada. Ipak ne treba isključiti mogućnost da se naziv grada izgovarao DAORSON (u smislu grad DAORSA ili centar DAORSA).

X. RELIGIJA

Svestrani grčki utjecaji na stanovnike grada iznad Ošanića, očito dugotrajni, a u zadnjim stoljećima pr.n.e. i vrlo snažni, bitno su utjecali na vjerovanja ovdašnjih Ilira, samo što se o tim vjerovanjima do helenističkog doba vrlo malo znalo. Ako sudimo po religijskim likovima (ljudskih i životinjskih oblika), predstavljenim u minijaturnoj plastici, možemo doći do zaključka da je grčki religijski svijet ovdje snažno prevladao domaća vjerovanja i uklopio stanovnike grada Daorsoia, i većinu pripadnika plemena Daorsa, u područja u kojima je grčka religija dominirala.

Zeus, najvažniji grčki bog, nije predstavljen kao ljudsko biće, ali su njegovi glavni atributi, munje raznog intenziteta i oblika, predstavljene na brončanim pojasnim pločama (T. 10/1,2). Od 12 glavnih božanstava ovdje ih je predstavljeno 4: cijeli lik božice Nike, božice pobjede, glava Heliosa, boga Sunca, sa zrakama oko glave (T. 19, T. 25,f,75), 2 glave boga Dyonisosa s bršljanovim lišćem oko glave (T. 17/1,2, T. 24,c,1,2, T. 24b,24) i 1 cijeli lik boga Dyonisosa s peharom za vino u lijevoj ruci (T. 18/2, T. 24b,24), cijeli lik Afrodite, božice ljubavi, s velikim srcem uz desno rame (T. 19, T. 25/f,78,79). Od božanstava nižeg ranga predstavljene su 4 glave Muza, zaštitnica umjetnosti i znanosti (T. 12/3, T. 18/2, T. 24/b,23,22). Posredno, preko topuza i lavlje maske (Sl. 7, T. 24/c,3), simbolično je predstavljen i Heraklo, polubog i najveći grčki junak. Glava Meduze, najmlađe i najljepše Gorgone, sa zmijama umjesto duge valovite kose, predstavljena je na T. 10/1.

Mitološki životinjski likovi također su predstavljeni: 2 Pegaza u punoj plastici slijepljeni od više izljevenih i otisnutih dijelova (T. 17/1, T. 24/c, 15,16 i dr. T. 24/27,28, Sl. 5), dva samostalna grifona u punoj plastici (T. 17,1, Sl. 6, T. 24/c,6,12, T. 24/e,30,31) i 2 grifona u napadu, u sredini reljefnog friza na bočnoj strani kalupa (T. 18/1, T. 24/a,17), zatim 4 hipokampa (T. 24/d,29, T. 24/f,42,45, T. 25/f,76), sva 4 s krijestama na gornjem dijelu vrata i glave.

U vjerovanju Daorsa s elementima grčke religije ušla je i Sfinga (T. 17/1, T. 24/c,7), demon smrti, koja je u grčku religiju dospjela iz Egipta preko Asirije.

Za razliku od Grka Iliri nisu nikada gradili hramove, zatvorene i natkrivene zgrade, posvećene nekom bogu, pa ostataka hrama nema niti ovdje u centralnom naselju ilirskog plemena Daorsa. U zapadnom dijelu Utvrđenja grada Daorsoia nalazi se oveći plošni četverokutni objekt ograden samo temeljnim redom oklesanih i neoklesanih blokova, unutar kojih se nalazi deblji sloj podnog maltera s pravokutnim udubljenjem, popločan većim fragmentima amfora. Udubljenje je, vjerojatno, služilo kao podloga i okvir za postavljanje teške statue (prst na Sl. 8). Taj objekt pored manje pećine (speleja) nazvali smo Svetištem (?) jer se vjerojatno tu nalazio granitni kip nekog božanstva, čija smo 4 manja dijela pronašli. Izuzetno zaštićen položaj u Utvrđenju, smještaj uz vrlo strmu i duboku stijenu, te izvanredan pogled na potok Radimlju, Vidovo polje i rijeku Bregavu možda je bio osnovni razlog za izgradnju Svetišta i postavljanje granitne statue baš tu. Možda se baš tu nalazilo Svetište Kadma i Harmonije, po legendi začetnika Ilira, čije je postojanje pretpostavio Đ. Basler.

Osim nepostojanja hrama ili hramova na području grada, i vjerovanja Daorsa su se razlikovala od grčke religije još u nekim detaljima koje za sada teško možemo uočiti.

S gnathia posudama dospjele su ovamo iz Apulije predstave golubova (T. 5/1,6,9, T. 6/1, T. 24/b,26) koje i ovdje kao i u Apuliji simboliziraju duše pokojnika. U elemente najtipičnije za ilirsko tlo moramo ubrojiti dvije zmijske u pokretu (T. 10/1) i 13 gornjih polovica zmijskih glava (T. 24/a,26,27, T. 24/b,37,40, T. 25/c,1,2,15,19,23, T. 25/d,46, T. 25/f,83,85), što je razumljivo zbog velikog broja zmijske na ovim područjima. Figurice malih ptica (T. 19, T. 25/c,18,21, T. 25/f,73), česte u grobovima Glasinca, mogli bismo također ubrojiti u religijske elemente tipične za ilirska plemena. Predodžbe 5 pari samostalnih velikih ptičjih krila (T. 17/1, T. 24/c,4 T. 25/c,9,18, T. 25/f,81,82) i krila uz glavu Meduze (T. 10/1,2) izrazito su orlovska krila i krila nepoznatih ptica ili letećih mitoloških bića.

Za 6 ovalnih udubljenja koja podsjećaju na ženske genitalije (T. 17/2, T. 19/1, T. 24/e,34, T. 24/f,36,38, T. 25/c,5,8, T. 25/f,84) za sada

ne možemo pronaći analogije, pa ni tumačenja tih likova. Zbog toga i relativno velikog broja tih elemenata smatramo da su oni imali veće značenje u vjerovanjima stanovništva ovih krajeva. O značenju biljnih ornamenata, prije svega palminih listova, teško je išta reći.

U lokalnu, negrčku, pojavu treba uvrstiti lik mrtve žene s prekrštenim rukama na prsima, koji možda predstavlja božicu Smrti ili božanstvo nižeg ranga povezanog uz ljudsku smrt.

XI. VRIJEME NASTANKA I ŽIVOTA GRADA

Prema fragmentima posuda, radenim rukom, i nekoliko kamenih privjesaka može se reći da je Utvrđenje s Kiklopskim zidom nastalo na prahistorijskom utvrđenom naselju koje je tu kontinuirano postojalo od početka ranog (17./16. stoljeća pr.n.e.) do kraja kasnog brončanog doba (9./8. stoljeća pr.n.e.). Keramika 9./8. stoljeća pr.n.e. najjače srodnosti ima u keramici prahistorijskih naselja Korita kod Tomislav Grada i Varvara u Rami, smještenim u sjeverozapadnom kutu "centralnog ilirskog područja", prema B. Čoviću.⁶⁹ Oba ta naselja (Korita i Varvara) smještena su na sjeverozapadnoj granici "jugoistočnog (ilirskog) imenskog područja", prema R. Katičiću.⁷⁰ Keramički materijal 9./8. stoljeća pr.n.e. s Ošanića, iz Korita i Varvare oštro se odvaja od istodobnih pojava u sjevernoj Bosni, gdje su u to vrijeme živjeli nositelji mlade kulture žarnih polja,⁷¹ koje možemo smatrati Panonima. Keramika s Ošanića iz 9./8. stoljeća pr.n.e. uklapa se u pojave karakteristične za ilirsku materijalnu kulturu toga doba.

Izuzetno su malobrojni nalazi iz stoljeća koja neposredno prethode osnivanju Utvrđenja s Kiklopskim zidom (800.-300. godine pr.n.e.) pa taj arheološki materijal ne iziskuje veća razmatranja od onih koja su već iznesena.

Raznolika i nepouzdana datiranja fragmenata gnathia keramike i amfora, količinski dominirajućeg materijala s Ošanića, otežavaju sigurnije datiranje nastanka Daorsoia. U dosadanim radovima nastanak toga naselja je datiran u vrijeme oko 300. godine pr.n.e., a kraj života u njemu u sredinu 1. stoljeća pr.n.e. Takvo datiranje nastanka i vremena trajanja života toga grada prilično potkrepljuje vremenska klasifikacija amfora koju je izradio D. Vrsalović.⁷² Fragmenti svih amfora s Ošanića, prema Vrsalovićevoj klasifikaciji, moraju se datirati u vrijeme između 270. godine i kraja 1. stoljeća pr.n.e. Većina arheoloških objekata s Ošanića može se, grubo, datirati u to vrijeme.

Kraj života Utvrđenja i naselja iznad Ošanića sigurnije se može utvrditi uz pomoć historijskih izvora.

Od 167. godine Neretva je na Balkanu bila sjeverozapadna granica Rimske Republike, pa i granica Daorsa, koji su u okviru te države uživali

veliku samostalnost i zaštitu Rima od neprijateljskih plemena u susjednim područjima. Još prije propasti Genthiusove države Daorse su iz pravca rijeke Cetine napadali Delmati, moćno ratničko pleme, čija se vlast u nekim razdobljima pružala preko Cetine u pravcu rijeke Neretve, pa i do Neretve.⁷³ Zbog učestalih delmatskih napada Daorsi su se 158. godine žalili Rimskom senatu. Rimski je senat 156. godine poslao u rat protiv Delmata konzula G. Marcija Figula. Ratne operacije Figul je započeo iz Narone, gdje je imao jako uporište i potporu Daorsa, koji su Neretvu štitili od Delmata i prije dolaska Rimske vojske u Naronu. Rat protiv Delmata nastavio je i završio P. Cornelius Scipio Nasica 155. godine.⁷⁴ Rimljani su tada teško porazili Delmate i oslabili ih za duže vrijeme.

U vrijeme ratova između Cezarovih i Pompejevih pristalica na našoj obali Jadranskog mora opet su se Delmati našli na jednoj strani, a Daorsi na suprotnoj. Pompejev legat M. Octavius je 49. godine stupio u savez s Delmatima i njima pridruženim plemenima.⁷⁵ U ova "Delmatima pridružena plemena" sigurno nisu spadali Daorsi, jer Cezarov pretor P. Vatinius započinje ratne operacije protiv Delmata najkasnije u proljeće 45. godine. Iste je godine P. Vatinius izvršio još jedan upad u Dalmaciju, zauzeo 6 gradova, a ispred sedmog se morao povući zbog hladnoće i jakih kiša. Po povratku u Naronu, u studenom 44. godine Vatinius je 5. prosinca 44. godine napisao Senatu pismo o svom ratnom pohodu. Pri kraju 44. godine Vatinius se s vojskom povukao u Dyrrachium.⁷⁶ Nakon povlačenja iz Narone i odlaska u Dyrrachium Delmati su odmah počeli napadati okolna područja i dijelove obale.⁷⁷ Skoro je sigurno da su Delmati baš u to vrijeme (44./43. godine) napali i centar Daorsa, grad Daorsoi, i potpuno ga razorili.

Iz podataka o ratovima rimskog pretora Vatiniususa protiv Delmata, izgleda, može se prilično točno utvrditi vrijeme uništenja grada Daorsoia i definitivnog prekida života u tom gradu. Arheološki materijal s Utvrđenja, Banja i Grebena ispod Utvrđenja iznad Ošanića nije mlađi od sredine ili druge polovice 1. stoljeća pr.n.e., što se podudara s pretpostavljenim vremenom napadaja na grad i s prekidom života u tom gradu.

U vrijeme propasti Rimske Republike (oko 27. godine pr.n.e) Daorsi su imali 17 dekurija, a u početku Carstva Delmati su imali čak 342 dekurije,⁷⁸ što dovoljno govori o odnosima snaga nakon građanskih ratova. Mislim da je tada uništen dio plemena Daorsa u najužem smislu riječi.

Na ruševinama grada Daorsoia nikada nije nastalo trajnije naselje. Pojedinačni i rijetki nalazi zastupljeni su na tom prostoru iz raznih epoha i stoljeća, pa i najnovijeg vremena, jer su se tu ljudi često kretali.

Novi centar Daorsa razvio se u dijelu Vidova polja i današnjeg Stoca početkom 1. stoljeća pr.n.e. kao municipij DILUNTUM.⁷⁹

Kratice

- CBI - Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
 GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
 WMBHL - Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums, Sarajevo

- ³⁴ Z. Marić: Daorsi, ime, teritorija i etnička pripadnost plemena Daorsa. Godišnjak CBI X/8, 1973., str. 10-127.
- ³⁵ Don F. Bulić je na str. 74., ispod poglavlja "Die Daorser", napisao "Un esemplare bene conservato di questa moneta sei trovata a Narona in marzo 1909 E." (J. Brunšmid: Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien XIII, Wien, 1898., Knjiga iz fonda Biblioteke Arheološkog muzeja u Splitu.)
- ³⁶ a) Đ. Basler: Novčić plemena Daorsa, GZM, n.s., Arheologija XXVI, 1971., str. 333-336.
 b) Z. Marić: Dva nova primjerka daorsijskog novca sa Gradine Ošanići kod Stoca, Godišnjak CBI XIII/11, 1976., str. 253-259, T. I.
 c) Z. Marić: DAORSOI (?) na Gradini u Ošanićima kod Stoca - ilirski grad, Arheološki pregled 18, Beograd, 1976., str. 53, 54.
- ³⁷ A. v. Sallet: Die Erwerbungen des Königlichen Münzcabinet vom 1. April 1884 bis zum 1. April 1885, Zeitschrift für Numismatik XIII/1, Berlin, 1885., str. 68.
- ³⁸ I. v. Schlosser: Beschreibung der altgriechischen Münzen I, Thesalien, Illyrien, Dalmatien und die Inseln des Adriatischen Meeres, Epeiros, Wien, 1893., str. 42.
- ³⁹ J. Brunšmid: citirano pod 35, str. 74.
- ⁴⁰ K. Patsch: Daversi, Paulys-Wissowa Real-Encyclopädie, Neue Bearbeitung, IV Band, Stuttgart, 1901., str. 2231, 2232.
- ⁴¹ K. Patsch: Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. zemaljskom muzeju, GZM, 1914., str. 143-145.
- ⁴² D. Rendić-Miočević: Prolegomena ilirskoj numigrafiji, Godišnjak CBI III/1, 1965., str. 88.
- ⁴³ Đ. Basler: citirano pod 36a, str. 333, 336.
- ⁴⁴ I. Marović: Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. Godišnjak CBI XIII/11, 1976., str. 228-230, T. IV.
- ⁴⁵ Z. Marić: citirano pod 36b, str. 258.
- ⁴⁶ Z. Marić: citirano pod 36c, str. 51, 53.
- ⁴⁷ M. Kozlić: Prikazi brodova na novcu plemena Daorsa, GZM, n.s., Arheologija, 1980./1981. M. Kozlić, pomorski časnik i povjesničar staroga vijeka, na osnovi predstava brodova na svim poznatim daorskim novčićima najdetaljnije je rekonstruirao osobine daorskih brodova, njihove mogućnosti i njihovo značenje za Daorse i općenito za plovidbu donjim tokom rijeke Neretve, Neretljanskim kanalom i bližim dijelovima Jadranskog mora.
- ⁴⁸ Z. Marić: citirano pod 36b, str. 257.
- ⁴⁹ I. Marović: Novac ilirskog dinasta Baleja u Arheološkom muzeju u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 81, Split, 1988., str. 84, 85.
- ⁵⁰ Z. Marić: Münzen aus dem dritten und zweiten Jahrhundert v.u.Z. von Gradina in Ošanići bei Stolac, WMBHL VI, Archäologie, 1979., str. 185-195., T. I-III, 1-26.
- ⁵¹ Z. Marić: citirano pod 50, str. 195-199, T. III, IV, 27-37.
- ⁵² G. Zippel: Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig, 1877., str. 96.
- ⁵³ G. Zippel: Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig, 1877., str. 96.
- ⁵⁴ W. Tomaschek: Mitt. der geogr. Gesellschaft in Wien, 1880., str. 565, 568.
- ⁵⁵ G. Alföldy: Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest, 1965., str. 47.
- ⁵⁶ F. Papazoglu: Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Djela XXX/1, CBI, 1969., karta na kraju knjige.

- ⁵⁷ J. Wilkes: *The Illyrians*, Oxford UK - Cambridge USA, 1992., str. 192.
- ⁵⁸ C. et T. Mulleri: *Fragmenta historicorum graecorum*, Parisiis, 1841., Hecatei fragmenta 130.
- ⁵⁹ J. J. Wilkes: *Dalmatia*, London, 1969., str. 4, 23, 27, 164.
- ⁶⁰ Z. Marić: Daorsi - prastanovnici Hercegovine, "MOST" 4, Mostar, 1975., str. 84.
- ⁶¹ R. Katičić: *Liburner, Pannonier und Illyrier*, Studien zur Sprechwissenschaft und Kulturkunde, Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein (1898-1967), Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 14, Innsbruck, 1968., str. 363-368.
- ⁶² Đ. Basler: citirano pod 5, str. 93.
- ⁶³ M. Kozlić: citirano pod 23, str. 175-180.
- ⁶⁴ J. A. Sakellarakis - Z. Marić: Zwei Fragmente mykenischer Keramik vom Debelo Brdo in Sarajevo, *Germania* 53, Frankfurt, 1975., str. 153-156.
- ⁶⁵ Z. Marić: Helenizam i helenistička umjetnost u Hercegovini, *MATERIJALI XX*, "Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici", Savez arheoloških društava Jugoslavije, KONGRES u Mostaru 1980., Beograd, 1985., str. 51, 52.
- ⁶⁶ Z. Marić: Daorsi i Naroni, Međunarodni simpozij "Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi", Sarajevo 6-7. oktobar 1988., Sarajevo, 1989., str. 59.
- ⁶⁷ M. Palameta, profesor iz Stoca, oko 1980. godine, na Grebenu ispod Akropole pronašao je petnaestak polovica minijaturnih figurica izlivenih u kalupima sličnim kalupima na T. 17-19, 24, 25.
- ⁶⁸ U usmenim i pismenim kontaktima pokušavao sam 1989. i 1990. godine pronaći suradnika za dešifriranje kratica na grafitima s Ošanića, ali u tome nisam uspio. Redakcija GZM, *Arheologija*, odbila je objavljivanje grafita s Ošanića bez dešifriranja paleolingvista. Crteži svih grafita, fotografije i negativi najznačajnijih grafita ostavljeni su 1991. godine u Dokumentaciji Arheološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, ali ih se sada ne može pronaći.
- ⁶⁹ B. Čović: Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, CBI, Posebna izdanja IV/1, Simpozij 1964. godine, str. 95-111.
- ⁷⁰ R. Katičić: *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, *Živa antika* XII/1, Skoplje, 1962., str. 95-119.
- ⁷¹ Z. Marić: Problem sjevernog graničnog područja Ilira, CBI, Posebna izdanja IV/1, Simpozij 1964. godine, str. 177-190.
- ⁷² D. Vrsalović: *Arheološka istraživanja istočnog Jadrana*, Zagreb, 1979.
- ⁷³ M. Zaninović: Ilirsko pleme Delmati, *Godišnjak CBI* IV/2, 1966. godine, str. 83.
- ⁷⁴ G. Zippel: citirano pod 52, str. 130, 131.
- ⁷⁵ M. Zaninović: citirano pod 75, str. 30.
- ⁷⁶ G. Zippel: citirano pod 52, str. 208, 209.
- ⁷⁷ M. Zaninović: citirano pod 75, str. 30.
- ⁷⁸ G. Alföldy: citirano pod 55, str. 36.
- ⁷⁹ I. Bojanovski: Mogorjelo - rimski Turres, *GZM, n.s., Arheologija* XXXIV, 1969., str. 148, 149.

Dr. Zdravko Marić

Forschungsergebnisse in der befestigten illyrischen Stadt zu Ošanići in der Nähe von Stolac

Zusammenfassung

Durch die detailreiche Rekognoszierung und geodätische Terrainaufnahme auf den Ruinen in der Nähe des Dorfes Ošanići oberhalb von Stolac in der Ostherzegowina (T. 1,2) wurde festgestellt, dass sich auf der ungefähr 700 x 400 m großen Karsthochebene oberhalb der Burgruinen ein wirtschaftliches Siedlungszentrum (die Stadt) mit zahlreichen Überresten von Viehsteinzäunen oder einfachen Lagerbauten und ein großer Marktplatz (agora) befinden. Auf der Kammspitze oberhalb der steilen Windung des Radimlja-Baches befinden sich Burgruinen mit Zyklopenmauer, Kriegszisterne, Heiligtum, Großhaufen und drei großen Türmen (T. 2,3,8). Direkt auf dem Kamm befinden sich Überreste von etwa 15 Wohngebäuden mit einem waagerechten und mehreren senkrechten Wegen. Die Wohngebäuden sind 20-25 m lang. Die Wände dieser Gebäuden sind aus Bruchstein gebaut, mit Ton zusammengeleimt und mit Kalkmörtel angestrichen.

Aufgrund der bisher gefundenen 10 Bronzemünzchen mit der griechischen Inschrift DAORSON auf der Kehrseite (B. 1,2) vermuten die Forscher, dass die Stadt in griechischer Version DAORSOI hieß, und sie war das Zentrum des gleichnamigen illyrischen Stammes. In den Siedlungsrüinen wurden bis 1981 39 Münzchen (T. 16) gefunden, darunter 20 Bronzemünzchen des Königs Ballaios (T. 16/2-5), die zwischen 181 und 168 v. Chr. oder etwas später gemünzt wurden.

Stolac soll mit seiner Umgebung am Ende der alten Ära zum illyrischen Stamm Daorsen gehört haben.

Die bearbeiteten Steinblöcke in der Zyklopenmauer, Türmen, Treppen und Grundlagen des Heiligtums stammen aus dem benachbarten Steinbruch. Für die Hauswände wurde hauptsächlich Bruchstein von der Karsthochebene verwendet. Die meisten Bauten wurden wahrscheinlich von den Bewohnern dieser Siedlung mit heimischen Griechen und den Griechen aus der Naronat an der Neretva gebaut.

Vorstellungen von Handels- und Kriegsschiffen auf den daorsischen Münzchen und verschiedenartiges archäologisches Material aus den fernen Gebieten zeugen vom Fluß-, Übersee- und Binnenhandel. Im großen Depot aus dem 2. Jh. v. Chr. wurden verschiedenartiges und zahlreiches Schmiede- und Juwelierwerkzeug, sowie Werkzeug für die Anfertigung von Metallgeschirr, für die Holz- und Landbearbeitung, u.ä. (T. 22,23), weiter Bronze- und Eisenformen für Metallstatuetten (T. 17-17, T. 20/1-3, 5-10, 2, 14, T. 24, 25; B. 5-7) gefunden. Verschiedene andere Objekte (T. 10) zeugen von der entwickelten angewandten Kunst. Vier Fragmente der Granitstatue (B. 8) sind der einzige Beweis fürs Bestehen der sgn. "reinen Kunst".

Die Mehrheit der Keramik von Ošanići bildet die aus Apulien importierte Gnathia-Keramik (T. 4/5-11, T. 5, / 6/1-8) und Fragmente der Weinbehälter (T. 14).

Die eingeritzten Graphiten mit griechischen Buchstaben, in der Regel auf den zahlreichen Amphorafragmenten (B. 4,3) und die griechischen Buchstaben auf den daorsischen Münzchen (B. 1, 2) zeugen von hohem Grad der Schriftlichkeit und öfterem Gebrauch der griechischen Sprache.

Die Vertiefungen auf den Bronzeformen und kleine Bronzeplastik stellen die Elemente der griechischen Religion dar. Die Abwesenheit von einem Tempel und die Existenz vom Heiligtum (T. 2, T. 3/6) bestätigen die Erhaltung eines wichtigen Teiles der illyrischen Religion, die keine Tempel gebaut hatte. Die griechischen Einflüsse waren so stark, dass die illyrischen Daorsen den größeren Teil der griechischen Religion übernahmen.

Fast alle Funde in den Burgruinen sind von hellenistischem Charakter, so dass darüber als über eine hellenistische Siedlung gesprochen sein muss, die etwa 300 gegründet, wahrscheinlich 44/43 v. Chr. nach dem Rückzug des römischen Heeres aus Naronia nach Dyrsachium und dem starken Angriff der Dalmaten auf die Daorsen und benachbarte Stämme in Brand gesetzt und zerstört wurde.

Das Leben in der Siedlung wurde völlig vertilgt, so dass auf diesem Gebiet nie wieder eine menschliche Siedlung entstand. Das neue Zentrum der Daorsen entwickelte sich im Teil des heutigen Vidovo polje und Stolac anfangs des 1. Jh. nach Christi als municipium DILUNTUM.